

VII Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

(Maó, 30 de setembre i 1 i 2 d'octubre de 2016)

Col·legi Oficial de Doctors
i Llicenciats en Filosofia i Lletres
i en Ciències de les Illes Balears
Secció d'Arqueologia

CONSELL INSULAR
DE MENORCA

**MENORCA
TALAIÒTICA**

Candidata Patrimoni Mundial

MENORCA
RESERVA DE BIOSFERA

EDITA:

Consell Insular de Menorca
Secció d'Arqueologia del Col·legi
Oficial de Doctors i Llicenciats en
Filosofia i Lletres i en Ciències de
les Illes Balears

ISBN:

978-84-947-942-0-9

DIPÒSIT LEGAL

ME - 762/2017

VII Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

Maó, 30 de setembre i 1 i 2 d'octubre del 2016

[Coordinació Monserrat Anglada Fontestad, Mateu Riera Rullan, Antonia Martínez Ortega

464 p. 21 x 21 cm. ISBN 978-84-947942-0-9

1. Arqueologia - Menorca - Congressos

902 (460.32)

SUMARI

LA NAVETA DES CALÓ DE BETLEM (ARTÀ): UNA NOVA ESTRUCTURA D'HABITACIÓ DE L'EDAT DEL BRONZE DE MALLORCA	15	RESULTATS PRELIMINARS DEL PROJECTE D'INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL JACIMENT DE SES TALAIES DE CAN JORDI (SANTANYÍ).....	95
Alejandro Valenzuela, Josep Antoni Alcover		Montserrat Anglada, Nicolau Escanilla, Beatriu Palomar, Damià Ramis	
LA COVA DEL CAMP DEL BISBE (SENCELLES). DADES PRELIMINARS DE LES INTERVENCIIONS 2013-2015.....	21	ES ROSSELLS: RESULTATS PRELIMINARS DEL PRIMER PROJECTE TRIENNAL.....	105
Lua Valenzuela, Beatriu Palomar, Nicolau Escanilla, Francisca Cardona i Llorenç Oliver		Francisco Bergues, Rafel Font, Alejandra Galmés, Celia González, Cristoph Rinne, Javier Rivas, Bartomeu Salvà, Paloma Salvador	
BOTONS AMB PERFORACIÓ EN “V” A LA COVA DEL CAMP DEL BISBE (SENCELLES, MALLORCA).....	29	LES TASQUES ARQUEOLÒGIQUES D'AMICS DEL MUSEU DE MENORCA A L'ÀREA SUD-EST DE TORRE D'EN GALMÉS (ALAIOR-MENORCA).....	115
Nicolau Escanilla, Beatriu Palomar, Lua Valenzuela		Martí Carbonell, Borja Corral, Francesc Isbert, Carmen Lara, Cecilia Ligeró, Ester Marcos, Joaquin Pons, Carlos de Salort	
ARQUITECTURA Y TERRITORIO DE LAS NAVETAS FUNERARIAS DE MENORCA.....	39	RESULTATS DE LES INTERVENCIIONS REALITZADES A LES HABITACIONS ADOSSADES AL TALAIOT QUADRAT DE S'HOSPITALET VELL, MANACOR.....	125
José Simón Gornés Hachero		Magdalena Salas Burguera, Damià Ramis Bernad	
ELS MATERIALS TALAIÒTICS DE LA COL·LECCIÓ VIVES ESCUDERO. LES EXCAVACIONS DE TIRANT I BINIDONAIRE.....	49	APLICACIONS DE SINTAXI ESPACIAL EN ESPAIS DOMÈSTICS BALEARIS EN EL MARC DEL PROJECTE MODULAR.....	133
Octavio Pons Machado		Octavio Torres Gomariz	
INDUSTRIA ÓSEA DE LA NECRÓPOLIS DE SON PELLISSER; EL “TAP” EN LA ARQUEOLOGÍA MALLORQUINA.....	57	RESULTATS PRELIMINARS DE LES EXCAVACIONS AL RECINTE DE TAULA DE SA CUDIA CREMADA	139
Mercedes Alvarez Jurado-Figueroa, Agustín Fernández Martínez		Montserrat Anglada, Cristina Bravo, Irene Riudavets	
ELS ENTERRAMENTS EN CALÇ DE SA COVA DE NA PRIOR (BARRANC DE BINIGAUS, MENORCA).....	65	UN INTENTO DE ANALIZAR LA DISTRIBUCIÓN ESPACIAL DE LOS ARTEFACTOS EN LAS TAULAS DE MENORCA.....	147
Mark Van Strydonck, Guy De Mulder, Montserrat Anglada, Laurent Fontaine		Guy De Mulder, Ann-Sophie De Witte	
XARXES VISUALS I CONNECTIVITAT DURANT L'EDAT DEL FERRO A MALLORCA. EL CAS DE LA PENÍNSULA DE CALVIÀ.....	75	MENORCA ENTRE CARTAGO Y ROMA: AVANCE DE LA EXCAVACIÓN DEL PROYECTO MODULAR EN EL POBLADO TALAYÓTICO DE SON CATLAR (CIUTADELLA).....	153
Alejandra Galmés Alba, Manuel Calvo Trias (Universitat de les Illes Balears)		Fernando Prados, Helena Jiménez, María José León, Andrés M. Adroher, Joan de Nicolás, José J. Martínez	
ESTRUCTURES INÈDITES AL SECTOR NORD DE LA NECRÓPOLIS DE SON REAL, SOLUCIONS DE PRESERVACIÓ DEL CONJUNT MONUMENTAL I AMENACES	85		
Jordi Hernández-Gasch, Bernat Burgaya Martínez, Francisca Cardona Lopez, Margalida Munar Grimalt			

CONTEXTOS CERÁMICOS EN TORRELLAFUDA (CIUTADELLA, MENORCA). ANÁLISIS DE MATERIAL DE SUPERFICIE.....	161	ENTERRAMIENTOS ALREDEDOR DE LA BASÍLICA DE SANISERA (MENORCA). ESTUDIO ANTROPOLÓGICO Y DE LOS RITUALES FUNERARIOS.....	241
Helena Jiménez, Andrés M. Adroher, Joan de Nicolás, Fernando Prados, José J. Martínez		Llorenç Alapont, Lisa Monetti	
AVANCE EN LA INVESTIGACIÓN DEL MUNDO FUNERARIO POSTALAYÓTICO MENORQUÍN EN EL MARCO DEL PROYECTO MODULAR: HIPOGEOS Y PROBLEMÁTICA DE ESTUDIO.....	173	APORTACIÓ A LA CRONOLOGIA DE LA POSSIBLE ESGLÈSIA O INSTAL·LACIÓ MONACAL ANTIGA DE L'ILLA D'EN COLOM, MAÓ.....	251
Sonia Carbonell Pastor		Joan C. De Nicolás Mascaró	
ENTERRAMENTS EN CISTA VORA LA MAR A SALAIRÓ, ES MERCADAL, UNA NOVA TIPOLOGIA DE JACIMENTS FUNERARIS DEL TALAÏÒTIC FINAL DE MENORCA.....	179	LA MAQBARA DE YABISA A TRAVÉS DE LA EXCAVACIÓN ARQUEOLÓGICA EN EL SOLAR DEL ANTIGUO EDIFICIO DE LOS SINDICATOS: CALLE BARTOMEU VICENTE RAMON, 33....	261
Joan C. De Nicolás Mascaró, Miquel A. Pons Carreras		Glenda Graziani, Juan José Marí Casanova, Almudena García-Rubio	
ELS NESÒNIMS D'EIVISSA A L' <i>ITINERARIUM MARITIMUM: INSULA DIANA LESBOS EBUSOS</i> (WESS. 510, 4).....	189	TAFONOMÍA FUNERARIA DE LA MAQBARA DE YABISA.....	269
Bartomeu Obrador Cursach		Almudena García-Rubio, Juan José Marí Casanova, Glenda Graziani.	
NUEVOS APUNTES SOBRE EPIGRAFÍA ANFÓRICA HISPÁNICA Y AFRICANA DE LA MENORCA ROMANA.....	195	L'ALQUERIA ISLÀMICA DE CAS SELLERÀS (ES MONESTIR, LA MOLA, FORMENTERA). LES DADES D'UNA ACTUACIÓ PREVENTIVA.....	275
Piero Berni Millet, Joan C. De Nicolás Mascaró, Élise Marliere, Josep Torres Costa		Ricard Marlasca Martín, María José Escandell Torres, Josep M ^a López Gari	
LA IMPORTACIÓN DE ÁNFORAS EN EL YACIMIENTO DE SON FERRANDELL OLEZA.....	207	PRIMERES DADES SOBRE LA CERÀMICA ANDALUSINA DEL PUIG DE SA MORISCA (SANTA PONÇA, MALLORCA)....	285
Guy De Mulder		Alejandro Ramos Benito	
<i>SES LLUMETES</i> : EXCAVACIÓN ARQUEOLÓGICA SUBACUÁTICA DE UNA NAVE ROMANA DEL S. I D.C. EN LA PLAYA DE PORTO CRISTO.....	217	ESTUDI TIPOLÒGIC I ARQUEOMÈTRIC D'UNA SAFA SINGULAR RECUPERADA A LA TORRE III DEL PUIG DE SA MORISCA (SANTA PONÇA, MALLORCA).....	293
Sebastià Munar, Carlos de Juan, Albert Martín, Javier Rodríguez		Alejandro Ramos Benito, Daniel Albero Santacreu, José C. Carvajal López	
ESTUDI DELS MATERIALS CERÀMICS D'ÈPOCA ANTIGA TROBATS A PORTOCRISTO (MANACOR – MALLORCA), DURANT LA CAMPANYA DE PROSPECCIONS I SONDEJOS SUBAQUÀTICS DE 2012.....	225	ANÀLISI PETROLÒGICA PRELIMINAR DE LA CERÀMICA ISLÀMICA DEL PUIG DE SA MORISCA (CALVIÀ, MALLORCA).....	301
Mateu Riera Rullan, Sebastià Munar Llabrés, Albert Martín Menéndez		Daniel Albero Santacreu, Guillem Mateu Vicens, José Cristóbal Carvajal López	
REINTERPRETACIÓN DEL EDIFICIO 11 DE SANISERA (SANITJA, MENORCA). ¿ES UNA BASÍLICA?.....	237	LA REHABILITACIÓ DEL CONVENT DE SANT DIEGO O PATI DE SA LLUNA (ALAIOR, MENORCA): UN LLARG PROCÉS DE RECUPERACIÓ DE PATRIMONI HISTÒRIC.....	311
José Miguel Rosselló Esteve		Antoni Ferrer, Joana M. Gual, Martí Carbonell, Rafel Mus, Bernardí Seguí	

REIVINDICACIÓ DE LOS ANTIGUOS GRABADOS DE LOS HIPOGEOS PREHISTORICOS DE MENORCA (II): LOS GRABADOS NÁUTICOS Y LOS “SAGRADOS”.....	319	LA REDESCOBERTA DEL PATRIMONI ARQUEOLÒGIC DEL MUNICIPI DE MURO (MALLORCA): RECERCA, RESTAURACIÓ I DIFUSIÓ SOCIAL DE L'ASSENTAMENT DE L'EDAT DEL FERRO DE SON SERRA.....	401
Joan C. De Nicolás Mascaró, Vicente Ibáñez Orts, Pere Arnau Fernández, Mónica Zubillaga		Margalida Rivas Llompart, Jordi Hernández-Gasch, Antoni Puig Palerm, Bernat Burgaya Martínez, Margalida Munar Grimalt	
LA COL·LECCIÓ UL·LDEMOLINS D'OBJECTES ARQUEOLÒGICS DE SA CUDIA CREMADA, MAÓ, UNA O MÉS NECRÒPOLIS AL JACIMENT?	329	COVES FORN? NOVES REFLEXIONS ENTORN AL RITU DE LA CALÇA A MALLORCA.....	411
Joan C. De Nicolás Mascaró		Jaume Deyà Miró	
L'ABOCADOR ROMÀ I MEDIEVAL DE SA MURADETA-ES PLA DE SANT JOAN, INDICADOR DE LA VIDA DOMÈSTICA DE IAMO, CIUTADELLA, PART I: L'ÈPOCA ROMANA I VÀNDALA (SEGLES I-VI).....	339	DESENVOLUPAMENTS DEL LLENGUATGE LÚDIC EN LA DIDÀCTICA DELS PROCESSOS CULTURALS: EL CAS DE LA PREHISTÒRIA RECENT A LES ILLES BALEARS.....	421
Joan C. De Nicolás Mascaró		Maite Noguera Tugores	
RESULTADOS PRELIMINARES DE LA INTERVENCIÓN ARQUEOLÓGICA PARA LA AMPLIACIÓN DE LA CARRETERA C733 EIVISSA-SANT JOAN.....	351	LA RUTA ARQUEOLÓGICA SENCELLES-COSTITX. UN EXEMPLE DE COL·LABORACIÓ INTERMUNICIPAL PER A LA RECERCA I LA SOCIALITZACIÓ DEL PATRIMONI ARQUEOLÒGIC.....	425
Jesús Martín Alonso, María Lourdes López Martínez		Francisca Cardona, Marc Ferré, Sebastià Munar, Beatriz Palomar, Lua Valenzuela	
INTERVENCIONES ARQUEOLÓGICAS EN LA FORTIFICACIÓN RENACENTISTA DE DALT VILA (EIVISSA).....	359	NOVES TASQUES DE CONSOLIDACIÓ I RESTAURACIÓ AL POBLAT DE CAP DE BARBARIA II (FORMENTERA, ILLES BALEARS). LES CAMPANYES DE 2015-2016.....	433
Anna Artina		Margalida Munar, Bernat Burgaya, Edgard Camarós, Marian Cueto, Luis Teira, Pau Sureda	
DE LA PREHISTÒRIA A LA HISTÒRIA: CANVI I CONTINUÏTAT EN ELS HÀBITS ALIMENTARIS DELS HABITANTS DE LES ILLES BALEARS A PARTIR DELS ESTUDIS DE ¹⁴ C I ISÒTOPS ESTABLES ($\Delta^{13}\text{C}$ I $\Delta^{15}\text{N}$).....	369	LA CARTA ARQUEOLÓGICA SUBACUÀTICA DE FORMENTERA (2015-2019).....	441
Mark Van Strydonck, Mathieu Boudin, Damià Ramis		Enrique Aragón, Sebastià Munar, Javier Rodríguez	
PROYECTO D'ACTUACIÓ ARQUEOLÓGICA DE LA COVA DEL MOLÍ D'EN GASPAR DE SES CASES NOVES DE SINEU: CAMPANYA DE 2015. APROXIMACIÓN A LA ESTRUCTURA DEL POBLAMIENTO DE ÉPOCA ROMANA, TARDOANTIGUA Y MEDIEVAL ISLÁMICA DEL TÉRMINO MUNICIPAL DE SINEU (MALLORCA). APUNTES METODOLÓGICOS.....	379	EL DERELICTE DE CALA SANTANYÍ. PRIMERS RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÓGICA SUBAQUÀTICA DE JULIOL 2015.....	449
Julio M. Román Punzón, María José Rivas Antequera, Bartomeu Vallori Márquez, Mateu Riera Rullan		Enric Colom Mendoza, Aurora Rivera Hernández, Andrea Torres Ferrer	
ESTAT ACTUAL DE LA RECERCA SOBRE MOLES I MOLERES DE L'ILLA DE MALLORCA	389	ELS PLANS DE GESTIÓ DEL PATRIMONI HISTÒRIC A LES ILLES BALEARS.....	457
Joaquim Sánchez Navarro		M. Cristina Rita	

ENTERRAMENTS EN CISTA VORA LA MAR A SALAIRÓ, ES MERCADAL, UNA NOVA TIPOLOGIA DE JACIMENTS FUNERARIS DEL TALAIÒTIC FINAL DE MENORCA

Joan C. de Nicolás Mascaró
Miquel A. Pons Carreras
(IME)

El jaciment de la cala de Pregondó, també anomenada cala de s'Embarcador, de Salairó, as Mercadal, està inclòs d'ençà els anys vuitanta al catàleg de protecció del patrimoni històric del municipi des Mercadal —revisat després per al Govern Balear— amb codi SAI-03 (De Nicolás i Pons, 1989). Les seves coordenades UTM són: 443458-58298.

Figura 1. 1: Vista aèria de la zona de So n'Ametler i Salairó amb cala Pregonda i s'Embarcador, o Pregondó, i ubicació dels jaciments romans que es mencionen a l'article (Triangle Postals). 2 i 3: Posició de la duna que reomplí i conformà la cala de s'Embarcador, amb mostres evidents de la sortida periòdica a mar de les aigües del torrent de So n'Ametler a l'antic port que avui és platja (M. Pons Carreras).

S'ubica al llevant de la cala, en un petit altell de sorres quaternàries que afloren entre el substrat triàsic de l'entorn, a 15 metres sobre el nivell de la mar, a escassa distància de la costa, i delimitat a ponent per les dunes de s'Embarcador i al sud per una plana de terra argilosa vermella, sense interès agrícola i amb mostres d'antigues explotacions a l'aire lliure del coure nadiu existent a la zona. Des del jaciment hi ha magnífiques vistes sobre la badia i els illots de davant les platges de Salairó i Pregonda.

La fitxa inclosa al mencionat inventari, datada l'octubre de 1988, diu: «No es veuen fonaments de construccions i sembla que no hi ha sediments que puguin amagar estructures. L'existència d'un jaciment es posa de manifest, solament, per la ceràmica que surt en superfície. Fragments amorfs de ceràmica talaiòtica, d'àmfores romanes altimperial i ceràmica comuna i fina baix imperial. A la zona s'ha trobat una moneda del tipus as republicà anònim posterior al 210 aC (col. privada).» Com veurem, aquesta fitxa no reflecteix gaire la realitat perquè allà on no hi havia sediments que poguessin amagar estructures va sortir un senzill però interessant jaciment funerari, entre algunes pedres i poc més d'un pam de terra.

LOCALITZACIÓ DEL JACIMENT I DADES PRÈVIES

No s'ha de confondre aquest petit jaciment que ara ens ocuparà amb el jaciment romà imperial de s'Embarcador que hi ha també vora la mar, just a ponent de la cala. Ocupa el cim d'un turonet de roca vermellosa triàsica, ben posicionat entre la mar, la sorra de la platja i un petit torrent que ve dels turons de So n'Ametler, amb el llit habitualment sec i perfilat de tamarrells. A l'hivern, després de pluges intenses a la zona —passa una o dues vegades cada any—, aquest torrent descarrega a la cala l'aigua de pluja i obre l'arena acumulada per abocar definitivament a la mar, com es pot entreveure a les fotos

de la Fig. 1.2. De fet, sembla clar que aquesta cala on la duna de sorra s'allarga devers 500 metres terra endins era una antiga entrada d'aigua, un petit port que justificaria la presència del mencionat jaciment romà on s'instal·là una mena de magatzem que els autors vam investigar entre 1989 i 1991 (De Nicolás i Pons, 1990). En el marc d'aquesta recerca es va reconèixer el sector de llevant de la cala, on es veien petits fragments de ceràmiques superficials d'àmfores laietanes i ceràmica de cuina nord-africana que permetien establir una relació entre els dos jaciments separats per la cala i a una distància de devers 150 metres. Fins que vam observar que també hi havia indicis de ceràmica talaiòtica i d'ossos humans. Això ens va moure a estendre la recerca i excavar una petita zona on s'acumulaven algunes pedres irregulars amb pocs sediments.

L'EXCAVACIÓ

A les tasques de neteja i identificació del grup de pedres apareguren petits fragments de ceràmica talaiòtica informes i molt esmicolats, la qual cosa provocà la delimitació sistemàtica del conjunt per documentar la possible relació del jaciment romà imperial de s'Embarcador amb aquest grup de pedres. El que en un primer moment semblaven restes d'estructures totalment desfetes i erosionades, impossibles d'identificar, aparegué progressivament com una estructura d'enterrament. La primera pista la va donar un fragment de crani humà, cremat pel sol, que sobresortia per sobre de l'escassa terra existent entre les pedres, disposades aparentment sense ordre ni concert. Efectivament, el fragment de crani humà i els fragments de ceràmica talaiòtica eren indicis que demostraven la possible existència d'un enterrament prehistòric en un munt de pedres que, per causa de la forta presència humana (la gent hi passa sovint pel damunt durant l'estiu) i de l'erosió eòlica, semblava no res. Detectat el jaciment, assumírem la tasca de recuperar i documentar el que fos possible.

Primer es procedí a netejar de terra la zona on s'havia detectat el fragment de crani, cosa que va donar com a resultat la troballa d'algunes despullles humanes molt erosionades i trencades —mesclades amb terra bastant fosca— en un espai molt reduït, gairebé rectangular, delimitat per una pedra triangular a un costat i altres pedres irregulars als altres costats.

Entre les despullles humanes documentades cal destacar fragments de crani, pocs ossos de les extremitats, 16 fragments de costelles, tres metacarpians, un fragment de mandíbula amb dues peces dentàries situades dins els alvèols i altres fragments indeterminats. Acompanyaven les despullles humanes alguns petits fragments informes de ceràmica talaiòtica.

Figura 2. El jaciment de s'Embarcador de Salairó, as Mercadal, després de l'excavació (1990) i el que en queda actualment (fotos dels autors).

Al voltant de la rudimentària cista, al sectors nord-est i de llevant, en contacte amb la roca mare i gairebé sense sediments, es localitzà una concentració de ceràmica molt trossegada. També hi havia petits fragments d'ossos de bous o cabres i closques de mol·luscs marins, entre una terra negrosa producte de la terra argilosa de l'entorn, la sorra aportada pel vent i cendres. La ceràmica que sortia en aquesta zona ja permeté detectar l'existència d'olles troncocòniques de base plana i algunes vores de gots troncocònics amb decoració incisa.

Al sector sud-est del túmul de pedres, després d'haver llevat unes pedres sota les quals es recolliren petits fragments de ceràmica, es detectà una altra concentració de despullles humanes en un espai gairebé ovalat delimitat per pedres irregulars al nord i sense pedres al sud, on un regruix de la roca mare marca el límit del dipòsit on es trobaren els ossos. Mentre s'excavava aquest espai de pedres i sediments es comprovà que les restes de ceràmiques i d'ofrenes alimentàries eren molt semblants a les descobertes per damunt de la primera concentració. Ara les despullles humanes eren més consistents que les d'abans, del

número 1. Es recuperaren fragments de crani, amb la paret més gruixada, ossos una mica més llargs, un fragment de tibia, un metatarsià, sis fragments de vèrtebres, un cap de fèmur, un fragment d'omòplat i 15 peces dentàries, tres de les quals dins els seus alvèols, en un fragment de mandíbula.

Una tercera concentració d'ossos, com les anteriors era a l'extrem de ponent, ocupant un espai semblant a circular i gairebé totalment delimitat per una filada de pedres irregulars de petites dimensions. Aquest dipòsit fou el més pobre pel que fa a contingut de restes òssies humanes: petits fragments d'un crani, un cap d'húmer, tres fragments de costelles i quatre molars, dos dels quals estaven inserits en un fragment de la mandíbula. Només es detectaren alguns fragments informes de ceràmica sota les pedres. La neteja d'herbes, pedres i terra dels espais existents entre les tres cistes ja no va presentar més fragments d'ossos, però a la part superior del munt de pedres es localitzà el grup més gran de fragments de ceràmica, mesclats amb restes òssies d'animals. Sota cada pedra que es llevava sortien més fragments de ceràmiques, sovint minúsculs. Davall d'una de les pedres sortí l'únic got gairebé sencer que ha proporcionat el jaciment: un gotet troncocònic de fons alt, amb cartel·la rectangular decorada amb incisions i delimitada per dos mugrons (Fig. 3.2.).

Les datacions radiocarbòniques fetes per la Universitat de Barcelona van donar cronologies entre els segles III i II aC (Mestres i De Nicolás, 1997, llistat):

Enterrament número 1: UBAR-420= 2.250 sr 50 BP

Enterrament número 2 UBAR-421= 2.170 sr 50 BP

Enterrament número 3 UBAR-422= Exclosa.

Anàlisi de les peces dentàries

Individu 1

.	.	16	15	.	.	12	11	+	21	22	23	24	25	26	27	.
.	.	48	.	46	.	.	43	42	41	+	.	32	.	.	.	37

El tercer molar inferior dretà (48) està sense sortir de l'alvèol dentari mentre l'ullal superior esquerre (23) es presenta tot just fora del seu alvèol. També és present el segon molar superior esquerre (27) i el segon molar inferior esquerre (37), peces dentàries que fan erupció als 12 anys d'edat. Amb aquestes dades es pot deduir que l'edat de l'individu era de 12 anys quan va morir. A més, s'entén que li faltin el tercer molar

superior dret i el tercer molar superior esquerre (18 i 28) i també els dos tercers molars inferiors (48 i 38), ja que no tenia l'edat necessària per a l'erupció d'aquestes peces. D'altra banda, a causa de la curta edat de l'individu és normal que l'erosió dentària fos gairebé nul·la.

Individu 2

.	.	.	.	.	.	13	12	11	+	.	.	.	.	.	26	.	.
.	.	.	46	45	44	43	.	41	+	.	.	.	33	34	.	.	.

Les peces analitzades tenen poc desgast dentari i pertanyen a un adult jove d'uns 16-17 anys que ja presenta els ullals fora dels alvèols. També s'observa que presentava una bona oclusió amb les cuspides dentàries gairebé intactes.

Individu 3

.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+	.	.	.	.	.	26	.
.	.	.	46	.	.	.	.	.	.	+	.	.	.	.	.	36	37

Les peces dentàries es redueixen a quatre molars: primer molar superior esquerre (26), primer molar inferior dret (46), primer i segon molars inferiors esquerres (36 i 37). El grau d'abradió dentària que presentaven aquestes peces feia suggerir que l'individu tenia, quan va morir, una edat entre els 25 i els 35 anys. Al fragment de mandíbula inferior esquerre que s'ha conservat s'observen els alvèols de les peces 35, 34, 33 i 32. Els dos últims estan més deteriorats que els altres. És gairebé segur que l'individu tenia les peces dentàries esmentades en el moment de la seva mort, sempre que no les hagués perdut en el període d'un any, cosa poc probable. En resum, no hi ha dubte que l'individu número 3 és el de més edat dels tres enterraments individuals.

Les restes de menjar

Es redueixen a fragments molt degradats de mandíbules i petits fragments d'ossos de les extremitats, costelles de bous o cabres de poca edat i closques de mol·luscs marins entre els quals es reconeixen alguns fragments de les espècies següents: corn blau (*Hexaplex trunculus*), pada (*Cerithium vulgatum*), pegellida (*Patella sp.*), ostra vermella (*Spondylus gaedepus*), nacra (*Pinna nobilis*) i caragolet (*Monodonta turbinata*).

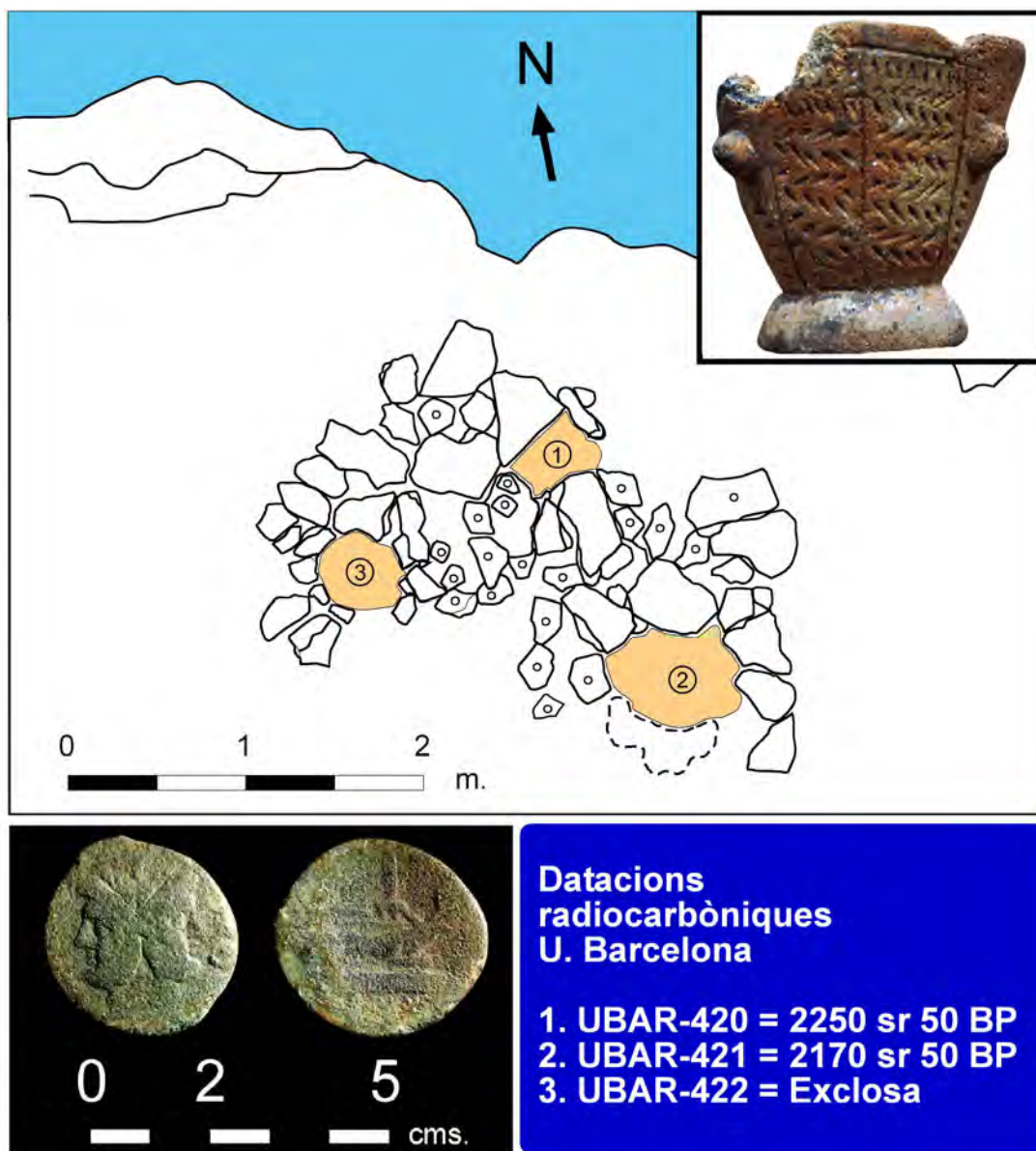

Figura 3. 1: Cistes de Salairó, as Mercadal. 2: Got troncocònic més complet localitzat entre les cistes 1 i 2 (Museu de Menorca). 3: Moneda romana, as anònim republicà trobada a l'entorn del jaciment, en col·lecció particular (Fotos i dibuixos: J.C. de Nicolás).

RESTES DE CULTURA MATERIAL

Els fragments de ceràmica recuperats sota i entre les pedres irregulars que delimitaven les cistes i que les cobrien es presentaven gairebé sempre molt trencats i alguns amb proves evidents d'haver estat en contacte directe amb el foc.

Totes les ceràmiques tenen textura porosa, desgredant calcari i la seva coloració, sovint amb tons diversos en un mateix fragment que va del negre al taronja passant pels tons intermedis de grisos i ocres.

El repertori tipològic és molt escàs, però tots els vasos es caracteritzen per la seva mida reduïda o mitjana.

a) Olles o urnes de paret corba i base plana

Agrupem amb aquesta denominació dos models d'olles o urnes que podien tenir en origen qualsevol funció: culinària, ritual o funerària.

El tipus A-1 es caracteritza per tenir una vora ben diferenciada, arrodonida i girada cap a fora; un solc de separació entre el llavi i el cos i una carena, situada just davall el solc, i de la qual pengen una o més nanses o apèndixs rectangulars o arrodonits. Alguns fragments permeten la reconstrucció de la part superior de dos atuells d'aquesta casta.

El tipus A-2 té vora simple, arrodonida, paret corba i base plana, té un element de premsió en forma de botó circular de secció bicònica enganxat obliquament a la part alta de la paret. Almenys hi ha tres peces representades pels seus respectius botons circulars, diversos fragments d'una vora i d'una base que permeten reconstruir la peça sencera.

b) Gots troncocònics

Són les ceràmiques més comunes al jaciment. Les característiques bàsiques són: llavi arrodonit i, més sovint, pla o en bisell que a vegades és una mica més gruixut que la paret; paret recta o lleugerament corba que conforma un cos troncocònic. Podem diferenciar dos models: el B-1, de dimensions més grans, de parets llises i sense decoració i amb base possiblement plana, i el B-2, més petits, sovint amb dos mugrons diametralment i amb un plafó en relleu i gra-

vat amb incisions disposades normalment en zig-zag o en espina de peix; el peu és diferenciat, senzill o de secció triangular que conforma una cavitat basal més o menys fonda o elevada. Del segon grup hi ha més de 15 fragments de vores, algunes de les quals decorades amb incisions, de vasos diferents (*Fig. 2, 1-9*), a més de dos vasos gairebé sencers —un amb cartel·la rectangular delimitada per línies gravades, decorades amb incisions i flanquejada per mugrons, i l'altra amb una mena de nansa atrofiada o cartel·la en relleu decorada també amb incisions.

Cal fer constar que les formes documentades als enterraments de Salairó apareixen habitualment a gairebé tots els jaciments menorquins de finals de l'edat del ferro i sembla que sobreviuen a la conquesta romana, especialment als santuaris amb taula i a les instal·lacions properes però també en els ambients estrictament domèstics i a molts hipogeus dels penyals i barrancs. Les nanses rectangulars aplicades, i encara més els botons cònics de les formes dels tipus A, així com els vasos troncocònics del tipus B, es veuen per exemple a les excavacions dels santuaris de Trepucó, a Maó, i de sa Torreta, també a Maó (Murray, 1932, làmines 31 i 33; Murray, 1938, làmina 23; Murray, 1934, làmines 18 i 29). També a Torre d'en Galmés, a Alaior (Rosselló-Bordoy, 1984, *fig. 13-16* i 20) a Torralba d'en Salort, també a Alaior, a més, d'un got troncocònic de base plana va sortir associat al brauet de bronze i als anomenats peveters amb cap de deessa (Fernández-Miranda, 2009, 90, *fig. 19* i 162, i làmines 18, 25, 28 i 33).

D'altra banda, en contextos d'habitació, trobem alguns dels tipus ceràmics a Binicalaf (Maó) i també a Trepucó (Maó) en una excavació realitzada fora de la muralla adossada al talaiot NO, on el seu excavador data els materials obtinguts a finals del segle III aC, i a les cases vora aquell talaiot (Plantalamor, 1982, 37, tipus E; 1991, 444, *fig. 264*). I no falten tant els models A com els B a les cases de ses talaies de n'Alzina, a Ciutadella (Navarro, 2004, 126-128 i 138). En entorns funeraris es coneixen també exemplars del model A-2 a hipogeus de planta complexa de sa Regana des Cans, a Alaior (1982, 358) i els models B no manquen a l'hipogeu de Sant Joan de Missa, a Ciutadella (Plantalamor, 1991, 541).

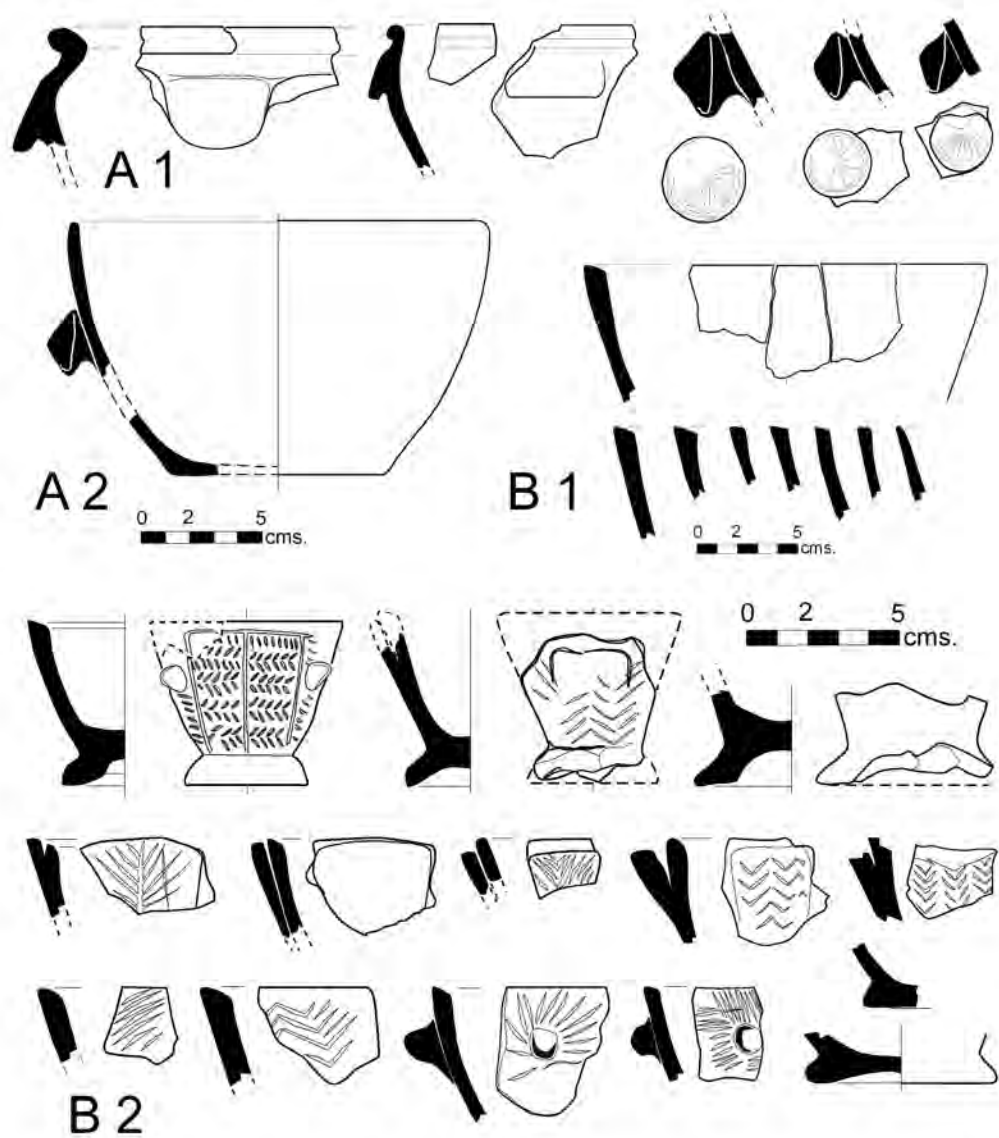

Figura 4. Fragments de ceràmica dels quatre models detectats als enterraments de Salairó, as Mercadal (Dibuixos: J.C. de Nicolás).

Sembla que aquests petits gots troncocònics decorats i amb base lleugerament elevada com els de Salairó seran els precedents evolutius dels gots de fons alt (Plantalamor, 1982, 37), que es documenten arreu, en tots els contextos més tardans amb presència de ceràmica talaiòtica que arriben fins al segle I dC, gots que ja hem tractat en aquest mateix volum al nostre article dedicat a la col·lecció Ulldemolins de Maó, on hi havia un d'aquests gots.

PARAL·LELS

A hores d'ara només coneixem un jaciment semblant al de Salairó —malauradament espoliat— a sa Punta Roja d'Algaia-rens, a Ciutadella, i un altre possible jaciment d'aquest tipus que no fa gaire temps ha estat localitzat per Josep Lluís Florit a terres de Sargossam, a Maó, a la costa sud de l'illa. El de Punta Roja figura inclòs a l Catàleg de protecció del patrimoni històric arqueològic del terme municipal de Ciutadella, amb el codi AGA-20. La fitxa, datada l'any 1987, diu: «Enterraments en cistes que possiblement estaven coberts per túmuls de pedra menuda i terra. Algunes pedres suggereixen l'existència, altre temps, d'aquests túmuls. Es pot veure el tipus d'enterrament perquè almenys dues tombes han estat espoliades. En superfície es poden veure fragments de ceràmica feta a mà, ceràmica punicoebusitana i republicana romana. També es veuen fragments de ceràmica al coster del penyal que davalla cap a la mar» (De Nicolás *et al.*, 1990). En una visita posterior també vam veure petits fragments d'ossos humans i en col·leccions particulars (*Fig. 6*) vam detectar alguns objectes provinents del jaciment, com una moneda de les primeres emissions d'Ebusus, període Ia, amb Bes·toro (300-214 aC) (Campo, 1976, 37), unes pinces de depilar de bronze decorades amb rosetes i motius geomètrics impresos, de difícil determinació cronològica per la llarga durada del model, i una olla-urna de ceràmica amb dues nansetes o mugrons plena d'ossos de porcell, de la qual ens van facilitar una mostra per a datació C14 (UBAR-423= 2.390 sr 60 BP= 454-334 aC; Mestres i De Nicolás, 1997, llistat). Això permet apuntar una possible utilització de la petita necròpolis entre els anys 350 i 250 aC. No hi ha dubte que una revisió i estudi en profunditat de la zona aportaria dades d'interès.

D'altra banda, cal apuntar la localització mencionada de Sargossam, a Maó, també a pocs metres de la mar, on s'obser-

ven almenys dues possibles cistes que poden formar part d'un jaciment de la mateixa família de Salairó i Punta Roja.

A Mallorca no coneixem enterraments d'aquestes característiques, potser el que més s'hi assembla es pot trobar a les grans necròpolis preromanes de s'illot des Porros i de la Punta dels Fenicis de Son Real, Santa Margalida, jaciments únics a les Balears amb una diversitat tipològica i cronològica dels enterraments ben notable (Hernández Gasch *et al.*, 1998; Hernández-Gasch *et al.*, 2005, amb tota la bibliografia anterior).

ALGUNES CONCLUSIONS

Els enterraments talaiòtics en cista de Salairó ens han arribat en un estat de deteriorament molt notable per causa sobretot de l'erosió marina i eòlica, i també de la pressió antròpica que afecta la zona. De tota manera, l'excavació va proporcionar algunes evidències que ressenyem:

1. Es tracta d'enterraments individuals de segon grau d'individus molt joves, 12, 16-17 i 25-30 anys. Les despulles humanes de cada individu, molt incompletes i erosionades, foren dipositades en una mena de cistes irregulars fetes amb pedres sense treballar i cobertes amb terra, fragments de ceràmiques molt capolades, restes òssies d'animals, closques de mol·luscs, alguns macs de la mar i altres pedres grans irregularment disposades que tot plegat formen una mena de claper irregular que tot just feia una alçada —abans de començar l'excavació— d'uns 40 centímetres.

2. Les despulles humanes de les cistes presentaven mostres evidents d'incineració però sembla que el ritual funerari seguit es combinà amb la inhumació posterior a les deixalles. Primer es procedí a la incineració de les despulles humanes, amb libacions i ofrenes d'aliments i tal vegada un àpat funerari amb una dieta de carn de be, cabra i mol·luscs marins. Els atuells utilitzats foren trencats intencionadament, juntament amb els gots utilitzats per beure i per les libacions. Després, les despulles humanes que no resultaren totalment cremades foren dipositades a les improvisades cistes amb terra i cendres i per damunt foren cobertes amb les altres deixalles i pedres irregulars. Rituals com aquest o molt semblants eren comuns a molts llocs de la Mediterrània que havien assumit o sincretitzat les creences religioses fenícies i cartagineses.

Punta Rotja, Algaiarens, Ciutadella

Sargoçam, Maó

Figura 5. Ubicació del jaciment amb enterraments vora mar de sa Punta Roja, Algaiarens, Ciutadella (Fotografies: Joan Benejam Ruf) i possibles enterraments vora la costa de Sargossam, a Maó (Fotografies: J. Florit i M.A. Pons Carreras).

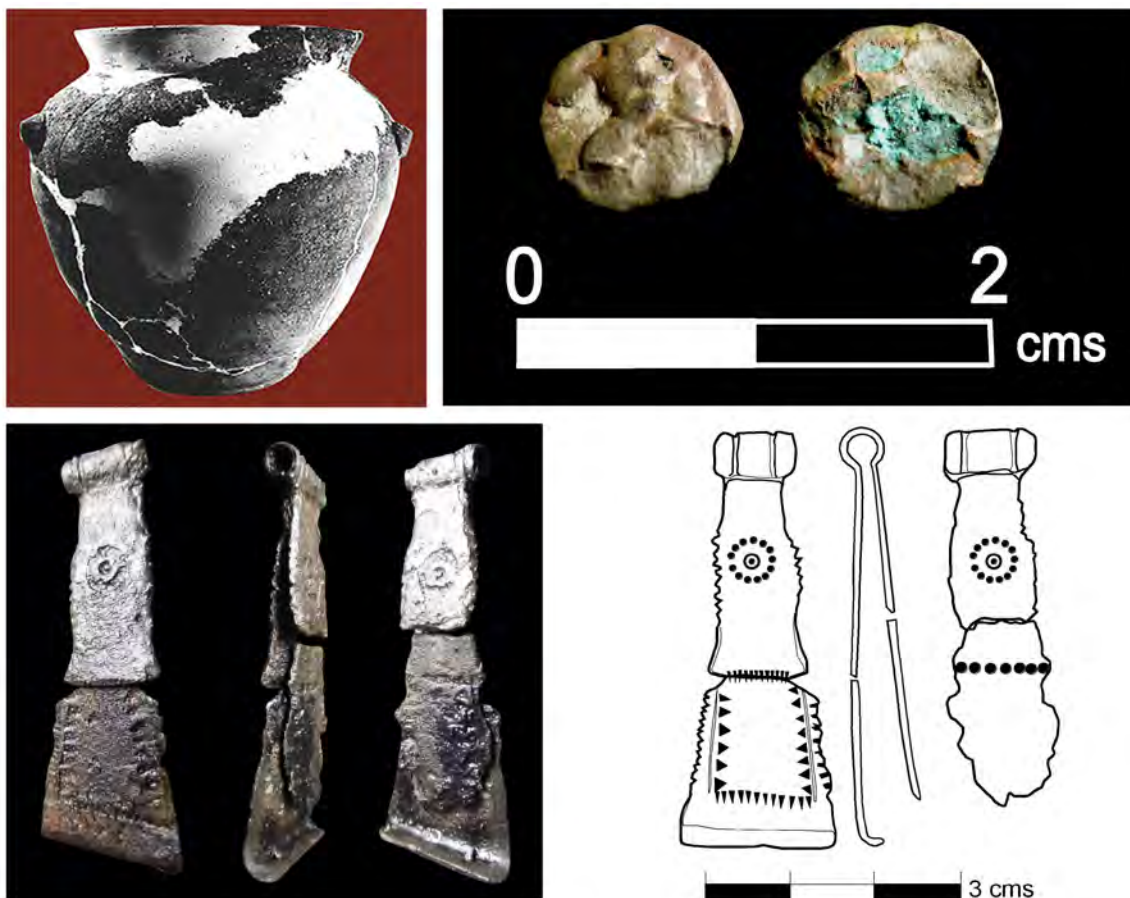

Figura 6. Urna de ceràmica que contenia ossos de porcell, datats amb C14; moneda d'Ebusus i pinces de depilar procedents d'una o més cistes funeràries espoliades de sa Punta Roja d'Algaiarens, a Ciutadella (col·lecció particular) (Fotografies i dibuix: J.C. de Nicolás).

3. L'existència d'enterraments molt semblants descoberts a dos llocs de la costa nord de l'illa a Salairó, as Mercadal, i a sa Punta Roja d'Algairens, a Ciutadella, fa pensar que el ritual pertinent fou més freqüent del que sembla i encara ho reforça la possibilitat que hi hagi almenys un nou jaciment d'aquest tipus a Sargossam, a Maó. S'ha de dir que són estructures difícils de reconèixer i que molt probablement se'n descobriran més vora la costa.

4. La cronologia d'aquests enterraments queda fixada entre els segles III i II aC. Sabem que les comunitats que utilitzaven com a lloc de culte els santuaris amb taula en els últims segles de la cultura talaiòtica menorquina feien servir pels rituals de la mort els hipogeus excavats als penya-segats de la costa i dels barrancs de l'illa i, paral·lelament, practicaren aquests enterraments en cistes gairebé improvisades vora la costa amb rituals d'incineració i inhumació secundària.

5. En el cas de Salairó, l'entorn proper als enterraments es feu servir entre el segle II aC i el segle II dC, probablement com a lloc d'observació de la costa; d'altra manera no s'explcaria la presència de ceràmica superficial molt capolada d'aquestes èpoques que es pot detectar a la zona, freqüentació que sí és contemporània amb el proper jaciment romà imperial de s'Embarcador, del qual s'ha publicat fins ara una breu notícia (De Nicolás i Pons, 1990) i del qual preparem un treball més definitiu de les investigacions realitzades.

BIBLIOGRAFIA

- CAMPO, M., 1976. *Las monedas de Ebusus*. Barcelona.
- DE NICOLÁS, J.C.; PONS, M.A. 1989: *Carta arqueològica del tgerme municipal d'es Mercadal*. Direcció General de Cultura, Servei de Patrimoni. Conselleria de Cultura, Educació i Esports. Govern Balear. Informe inèdit.
- DE NICOLÁS, J.C.; LEON, M.; PONS CARRERAS, M.A., 1990: *Catàleg de Protecció del Patrimoni Històric Arqueològic. Ajuntament de Ciutadella*. Informe inèdit.
- DE NICOLÁS, J.C.; PONS CARRERAS, M.A., 1990: "Excavacions al jaciment romà imperial de s'Embarcador (Salairó, Es Mercadal)". *Revista de Menorca*, 1990, 3, 355-359
- FERNÁNDEZ-MIRANDA M., 2009: *El poblado de Torralba d'en Salort (Alaior-Menorca)*. Fundació Illes Balears. Palma

HERNÁNDEZ-GASCH, J.; SANMARTÍ, J.; MALGOSA, A.; ALESAN, A., 1998: "La necrópolis talaiòtica de s'Illot des Porros". *Pyrenae*, 29, 69-95.

HERNÁNDEZ-GASCH, J.; SANMARTÍ, J.; CASTRILLO, M.; ALESAN, A.; ALFONSO, J.; ALVAREZ, R.; TARRADELL, N.; MALGOSA, A., 2005: "Son Real revisitat: noves campanyes d'excavació a la necrópolis talaiòtica de Son Real (illa de Mallorca, 1998-2002)". *Mayurqa*, 30, 379-420.

MESTRES, J.S.; DE NICOLÁS, J.C., 1997: "Contribución de la datación por radiocarbono al establecimiento de la cronología absoluta de la prehistoria menorquina". *Caesaraugusta*, 73, 327-341.

MURRAY, M.A. et al., 1932: *Cambridge excavations in Minorca. Trapucó Part I*. B. Quaritch. London.

MURRAY, M.A. et al., 1934: *Cambridge excavations in Minorca. Sa Torreta*. B. Quaritch. London.

MURRAY, M.A. et al., 1938: *Cambridge excavations in Minorca. Trapucó Part II*. B. Quaritch. London.

NAVARRO CHUECA, F.J., 2004: Excavaciones arqueológicas en el yacimiento "de ses Talaies" de n'Alzina. *Poblado Talayótico afectado por las obras de la ronda Norte (Ciutadella)*, 2003. Llibres del Patrimoni Històric i Cultural, 2. Consell Insular de Menorca.

PLANTALAMOR, Ll., 1982: "Bases para el estudio de la cerámica talaiotica de habitación menorquina". *Estudis de Prehistòria, d'Història de Mayúrqa i d'Història de Mallorca dedicats a Guillem Rosselló i Bordoy*. Palma, 25-40

PLANTALAMOR, Ll., 1991: *L'arquitectura prehistòrica i protohistòrica de Menorca i el seu marc cultural*. Treballs del Museu de Menorca, 12. Maó.

VENY, C., 1982: *La necrópolis protohistòrica de Cales Coves, Menorca*. Bibliotheca Praehistorica Hispana, XX. Madrid.